

De retoriek van de burger

Nota's bij de Burgermanifesten

Jan Blommaert

Research Director IPRA, UIA

De Burgermanifesten van Verhofstadt zijn politieke geschriften van het zuiverste water.

Na hun publicatie zijn ze echter een eigen leven gaan leiden, drijvend op een retoriek van politieke vernieuwing. Jan Blommaert herleidt de *Burgermanifesten* tot hun ware proporties. In een kritisch onderzoek komt hij tot de vaststelling dat het veelbesproken werk buiten de verpakking bitter weinig vernieuwends bevat.

De twee *Burgermanifesten* van Guy Verhofstadt, die ik als één geheel behandel, zijn sedert hun verschijning in 1991 en 1992 zonder de minste twijfel de meest toonaangevende politieke tekst in Vlaanderen geworden. De roep naar een ware burgerdemocratie, die de kloof tussen burger en politiek moet overbruggen (een kloof die mede door de manifesten retorisch gestalte kreeg), heeft voor een constante liberale opmars in de opiniepeilingen gezorgd. Het is de basis geworden van een opmerkelijke hervormingsbeweging in Verhofstadts eigen partij. Het is een gedurfde, radicale tekst, die op 142 bladzijden een hele reeks politieke problemen behandelt en van een liberale toonzetting voorziet. De tekst heeft de ambitie het Vlaams-Belgische politieke landschap grondig te hervormen. Hij vormt de basis van de huidige liberale oppositiepolitiek, en zal zonder twijfel op tafel getoverd worden wanneer er in de toekomst over een liberale regeringsdeelname moet gepraat worden.

Dit zijn allemaal argumenten om de twee *Burgermanifesten* ernstig te nemen, ze grondig te lezen en de gebruikte argumenten door een fijn kammetje te halen. De bedoeling daarvan

hoeft niet noodzakelijk destructief te zijn. Ere wie ere toekomt: de *Burgermanifesten* bevatten een aantal boeiende voorstellen en terechte kritieken. Maar het kritische verstand mag niet stoppen bij de populistische verleiding die van een aantal van de voorstellen uitgaat, zoniet laat men de mythologisering van de *Burgermanifesten* zijn gang gaan. Die mythologisering is trouwens al bezig: men bejubelt of verwerpt de tekst; steeds zonder argumenten en in zijn geheel. Men leest ook dingen die er niet in staan en men ziet dingen die er wel in staan over het hoofd. Laat ons de tekst terug centraal stellen. Om te beginnen is dat onontbeerlijk voor de zindelijkheid van het debat. Anderzijds is het ook nuttig: ooit komt er wel een moment waarop we de 'burger-politicus' met zijn eigen woorden zullen kunnen confronteren. Verhofstadts laatste woorden in het tweede *Burgermanifest* luiden "geen leugens"; we zullen zien waartoe ons dat leidt.

In wat volgt overloop ik enkele van Verhofstadts standpunten. Eerst ga ik het centrale argument van de *Burgermanifesten* na: het onderscheid tussen echte politiek en de schijnvertoning die 'de politiek' nu is. Hierbij worden de centrale

retorische constructies onderzocht: begrippen zoals 'de burger', 'de politiek', en de rol die de nieuwe 'burgerdemocratie' daarbij moet spelen. Vervolgens ga ik in op Verhofstadts opinies in verband met de multiculturele samenleving en de derde wereld.

Echte politiek, schijnpolitiek en de burger

De *Burgermanifesten* schetsen een manicheïstische, dualistische visie op politiek. Er is 'goede politiek' en 'slechte politiek', of 'echte politiek' en 'schijnpolitiek'. In het eerste *Burgermanifest* ligt de nadruk nog sterk op de 'schijnpolitiek'. De tegenstelling tussen 'echte' en 'schijnpolitiek' wordt grondiger uitgewerkt in het tweede *Burgermanifest*.

Het eerste *Burgermanifest* schetst een gruwelijk beeld van 'de politiek'. Dat wordt al duidelijk in de proloog: "Deze tekst gaat, U merkt het al, over politiek. Toch werd hij geschreven met de beste bedoelingen" (blz. 9). Goede bedoelingen en politiek zijn tegengesteld. Het *Burgermanifest* zal precies pogen beide weer met mekaar te verzoenen: het "wil klinken als een poging om de bevolking wakker te schudden uit haar lijdzaamheid tegenover het politieke gebeuren waarmee ze uit teleurstelling en misprijzen bijna alle contact verloren heeft" (blz. 9). Verhofstadt introduceert hier zelf een thema dat hij in heel zijn oeuvre zal aanhouden: 'de kloof'. De 'burger' is vervreemd van de politiek omdat de politiek niet meer écht is. Verhofstadts poging wil politiek weer echt maken. Hij wil de 'burger' terug voor de politiek interesseren en hem de politiek laten begrijpen.

Politiek door Verhofstadts bril

Politiek is schijn geworden. Daarin ligt de kloof met de 'burger'. Het is niet dat de 'burger' geen belang heeft bij de politiek, maar de politiek lapt de 'burger' aan zijn laars. Wat is politiek? Het is een begrip dat, zoals trouwens alle andere centrale begrippen in de *Burgermanifesten*, nergens precies gedefinieerd wordt. Het wordt contextueel opgevuld. Als we deze opvulling nagaan merken we het volgende:

- Politiek is de staat, de macht, de politieke klasse, de partijen (de oude liberalen inbegre-

pen), de zuilen, de vakbonden, de comités, de administratie, de bureaucratie van de meer dan 800.000 ambtenaren, de spaarkassen, de ziekenfondsen.

- Politiek treedt op als regelaar, beknotter van de vrijheid van de 'burger', als een dwingende kracht, als een onpersoonlijk raderwerk dat aan geheime wetten beantwoordt, als een slecht beheerd systeem dat de 'burger' welvaart kost in plaats van oplevert.

- Politiek heeft de volgende kenmerken: het is een wereld van schijn, retoriek, fraseologie, onbegrijpelijk taalgebruik, vage programma's. Het is een verouderd systeem dat niet mee is geëvolueerd met de werkelijke wereld. De politiek staat voor carrièreplanning, stoelendansen, geritsel, gesjoemel, en bekvechterij.

- Tegenover de 'burger' staat de politiek als iets wat hem vernedert, omknelt, schade berokkent, dwingt tot zaken die tegen zijn belangen indruisen. De politiek vervreemdt van de 'burger'. Ze holt de democratie uit want ze beslist in de plaats van de 'burger'.

What's in a name?

Het beeld is niet echt gunstig: "één miljoen burgers staken op 24 november 1991 hun tong uit naar de politiek" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 5). Verhofstadt kennelijk ook. Toch mag men dit niet beschouwen als 'anti-politiek'. Verhofstadt is tegen de politiek zoals die door anderen gevoerd wordt, de politiek die van de 'burger' vervreemd is dus. Maar wie is die 'burger'? Alweer is dit een begrip dat contextueel opgevuld wordt en nergens gedefinieerd wordt. De 'burger' wordt steeds geconstrueerd in oppositie met 'de politiek'. Een vergelijkbare invuloefening levert het volgende beeld op:

- De 'burger' is: zelfstandigen (die belichamen het best de weerstand tegen de beregelende staat en de ondernemingsdrang van het individu); verder ook arbeiders, bedienden, ambtenaren (!), handelaars, vrije beroepen, journalisten, schrijvers en kunstenaars (*Eerste Burgermanifest*, blz. 61-62); en ten slotte de ondernemingen. Zij moeten de "ietwat meeslepende beweging" (*Eerste Burgermanifest*, blz. 61) vormen die een ware burgerdemocratie zal uitbouwen. De 'burger' is

steeds een man bij Verhofstadt, en in het lijstje van genodigden voor de nieuwe burgerbeweging speuren we tevergeefs naar de 'minder fortuinlijke' burger (de werkloze, de migrant, de bejaarde, de kansarme, ...). De 'burger' wordt voorts soms afgewisseld met: de samenleving, het grote publiek, de kiezer, het kiezerscorps, de bevolking, het volk, de mensen, en een enkele keer met "wij". Ook wordt de 'burger' geassocieerd met het parlement en vertegenwoordigt hij de ware democratie. Toch is er ook het individu, dat onder de dictatuur van de meerderheid leeft (*Eerste Burgermanifest*, blz. 53).

- De 'burger' heeft van nature de volgende kenmerken: een eergevoel (dat door de politiek wordt geschonden), een kritische zin, een vrije wil, en een zoekende geest. De 'burger' is creatief en zit vol initiatief. De 'burger' is ook niet dom. Hij heeft het spelletje van de politici maar al te goed door.

- De 'burger' verhoudt zich tot de politiek als volgt: hij wordt vernederd, beknedd, vervreemd, geschaad in zijn belangen. Hij wordt tot allerhande dingen gedwongen. Hij heeft er problemen door. Hij staat er machteloos tegenover. Daardoor is de 'burger' gedesinteresseerd, wendt hij zich af van de politiek, is hij lusteloos, geamuseerd of meewarig over het vertoonde schouwspel waarvoor hij alle eerbied verloren heeft.

De politiek terug naar de burger

De nieuwe politiek die Verhofstadt voorstelt moet komaf maken met de oppositie tussen 'burger' en politiek. Niet de 'burger' moet terug bij de politiek betrokken worden, maar de politiek moet terug naar de 'burger' gaan. De nieuwe, de echte politiek, die onder het etiket 'burgerdemocratie' valt, wordt opgebouwd via een vergelijking met de oude politiek, de schijnpolitiek.

Een eerste verschil is dat Verhofstadt de nieuwe politiek in het parlement situeert. Het is de emanatie van het 'burgerdom' en het orgaan van de werkelijke democratie. De verfoeilijke oude politiek nam zijn beslissingen in Poupehan; de politieke strijd onder de 'burgerdemocratie' zal weer in het halfroond losbranden.

Andere verschillen zijn:

- De nieuwe politiek zal de échte problemen van

de 'burger' behandelen en niet de schijnproblemen die door de zuilen en belangengroepen aan de oude politiek worden aangereikt. Die "échte verzuchtingen en verwachtingen van de burger", zoals Verhofstadt ze noemt, zijn: "de gestoorde relatie tussen de bevolkingsgroepen, de verloederde leefomgeving", en dan drie dingen die alledrie onder het thema veiligheid vallen: "de onveiligheid in onze grote steden en agglomeraties, de gerechtelijke achterstand, de manke werking van het justitieapparaat en het gevangenisstelsel" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 19).

- De ware 'burger'-politicus spreekt eenvoudige taal, en niet het opgeblazen Baas Ganzendonks van de oude politiek. En ja, de *Burgermanifesten* zijn geschreven in de "taal van de mensen", hoewel men zich kan afvragen hoeveel "gewone mensen" iets begrijpen van de noten 5, 15, 18, 22 en 31 in het *Tweede Burgermanifest* (blz. 76-80). Blijkbaar zijn bepaalde dingen ook voor Verhofstadt niet simpel uit te leggen.

- De nieuwe politiek laat de 'burgers' vrij, en vertegenwoordigt hun belangen écht. De oude politiek, hier "de illegale staat" genoemd die door christen-democraten en socialisten verdedigd wordt, "stoelt op bevoogding, afgunst en sociale dwang" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 27). In de nieuwe politiek is het de 'burger' en niet de drukkingsgroepen die de politieke agenda bepaalt (bv. via referenda).

- De nieuwe politiek is eerlijk en recht-voor-de-raap. De oude politiek is bedrieglijk en leugenachtig, en houdt de 'burger' voor het lapje.

Boven alles, en dat is het doorslaggevende argument, beantwoordt de nieuwe politiek, door zijn nadruk op vrijheid, het best aan de menselijke natuur. De mens haat macht en "op de markt is geen plaats voor macht, alleen voor dagelijkse verkiezingen" (*Eerste Burgermanifest*, blz. 42). De mens streeft altijd en overal naar een maximale individuele vrijheid en een beperking van regels. Hier haalt Verhofstadt de werkelijk hilarische vergelijking aan met de moderne fysica (*Eerste Burgermanifest*, hoofdstuk 2). Verhofstadt vermeldt recente ontwikkelingen in de thermodynamica waaruit moet blijken dat "atomen en moleculen zich volstrekt 'vrij' gedragen", en vorders "constateren dat zich binnen de aller grootste

en allerkleinste materievormen keuzen voor-
doen". (Eerste Burgermanifest, blz. 36-38). Die
nieuwe inzichten doorbreken de eeuwenoude
zekerheden van Isaac Newton en Alfred (sic!)
Einstein (Eerste Burgermanifest, blz. 36), die het
heelal in wetmatigheden hadden beschreven. De
nieuwe thermodynamica komt overeen met het
liberalisme, want ook in de nieuwe liberale poli-
tiek ligt de nadruk op de vrijheid en de keuze
van de 'burger'. De klassieke fysica daarentegen
is vergelijkbaar met de oude politiek, want er is
een parallel tussen het zoeken naar wetmatighe-
den in het heelal en in de samenleving: "Zo ont-
stond, een beetje ruw samengevat, het marx-
isme" (Eerste Burgermanifest, blz. 36). Het libera-
lisme is een universeel gegeven. Het is geen
ideologie, want het beantwoordt aan de mense-
lijke natuur. Het overstijgt dan ook de oude ideo-
logische twisten, waaraan de 'burger' toch geen
boodschap had en die tenslotte hun failliet bewe-
zen hebben. Het scheidt een nieuwe, dit keer crua-
le breuklijn: die tussen de regelende politiek
(die tegen de menselijke natuur is) en de 'burger-
democratie' (die bij de menselijke natuur aan-
leunt) (Tweede Burgermanifest, blz. 24).

Van moeten en mogen

In Verhofstadts nieuwe politiek gaat de 'bur-
ger' dus zelf spreken, zelf politiek bedrijven, hij
gaat zelf beslissen, zelf stemmen uit vrije wil en
uit overtuiging. Of toch niet? Neen, de 'burger'
gaat beter vertegenwoordigd worden. Aan het
principe dat de 'burger' mensen afvaardigt, die
dan in zijn plaats beslissen - iets waarmee Ver-
hofstadt nochtans niet onverdeeld gelukkig is -,
wordt niets veranderd. Ook de nieuwe politiek
kristalliseert zich in een politieke partij die een
deel van de Wetstraat wil inpalmen. Waar is de
'burger'? Wel, de 'burger' mag naar de congres-
sen van de nieuwe partij komen. De leden van
die partij (nu niet meer de 'burger' in het alge-
meen) zullen de verkiezingslijsten mee mogen
opstellen en goedkeuren. De 'burger' mag, als de
nieuwe politiek erdoor komt, nog een aantal din-
gen. Hij mag uit de staat treden (dit is zijn sociale
zekerheid in privé-handen geven), hij mag aan
referenda deelnemen (dit is een door politici ge-
formuleerde enquête invullen), en hij moet niet

meer gaan stemmen. Bij dat laatste is er trou-
wens iets vreemds aan de hand. Verhofstadt pleit
vurig voor het afschaffen van de stemplicht, om-
dat ook niet stemmen een politieke daad is: "een
waardemeter voor het soort politiek van onver-
schilligheid die gevoerd wordt" (Eerste Burger-
manifest, blz. 45). Wél gaan stemmen, maar
stemmen op het Vlaams Blok of Rossem, is ech-
ter "anti-politiek" (Tweede Burgermanifest, blz.
28). Thuisblijven is een politiek zinvolle daad, op
de verkeerde stemmen is een politiek zinloze
daad.

De 'burger' krijgt dus heel wat schijnmacht.
Hij mag allerlei dingen die retorisch goed klinken
en goed verpakt worden (stemplicht wordt in
een retorisch kader van "dwang" en "druk" gego-
ten), maar in essentie blijft het zwaartepunt van
de nieuwe politiek liggen bij de nieuwe partij.
Die partij zal "juist moeten opkomen voor de
burger en zijn gemeenschap" en zal bestaan uit
"mensen die als onafhankelijke personen de bur-
gers opnieuw werkelijk willen vertegenwoordi-
gen, dat heet: opkomen voor het algemeen be-
lang" (Tweede Burgermanifest, blz. 27-28). Dat
hebben we nog gehoord. Aan de partijkaders zal
evenwel een strengere ethiek worden opgelegd:
mandatarissen moeten onafhankelijk zijn van de
zuilen, mogen geen beheersposten innemen in
parastatalen en overheidsbedrijven. Ze mogen
geen mandaten cumuleren, zich niet verrijken,
geen cliëntelisme of nepotisme beoefenen en
geen leugens vertellen (Tweede Burgermanifest,
blz. 75). Dat is op zich zeer lovenswaardig. Het
doet me denken aan de befaamde richtlijnen die
de Tanzaniaanse president Julius Nyerere in 1971
aan zijn socialistische TANU-kaders oplegde.
Maar de vraag is: hoe wordt de 'burger' nu beter
bij de politiek betrokken? Wat Verhofstadt voor-
stelt is wat elke partij zou moeten zijn, maar zel-
den is. Van directe democratie, de individuele
'burger' die zijn verlangens in beleid omgevormd
ziet, is weinig tastbaars te merken.

Toch wekken de Burgermanifesten die in-
druk. De klank die het woord 'burgerdemocratie'
heeft, is zoiets als 'we gaan het nu zelf eens mo-
gen zeggen'. Dat kan, indien men lid wordt van
Verhofstadts partij. Dan kan men de verkiezings-
lijsten pollen, zijn afkeuring laten horen, enzo-

voort. In essentie zijn de *Burgermanifesten* een tekst gericht op de hervorming van een politieke partij. Voor de 'burger' buiten die partij zit er weinig in de zak van de Sint. Hij kan zijn petitie-lijsten blijven doorgeven, zijn drukwerk blijven drukken, zijn debatavonden blijven organiseren. Bovendien mag hij nu ook thuisblijven op de verkiezingsdag en zo een zinvolle politiek daad stellen. Hij mag, als hij rijk genoeg is, ook "uit de staat stappen". En hij mag ook deelnemen aan referenda, die prachtige populistische zoethoudertjes, die de keuze van de 'burger' zodanig uitbreiden dat hij nu "ja" of "nee" mag antwoorden op vragen die niet door hem, maar door zijn afgevaardigden worden geformuleerd. Ze worden dus niet geformuleerd door de 'burger', maar voor de 'burger' en zijn dus een prachtig voorbeeld van de door Verhofstadt verfoeide oude politiek.

Dat is trouwens niet het enige voorbeeld. Verhofstadts oplossing voor de problemen van Vlamingen en Walen is een nieuwe staatsvorming, waarbij "beide grote gemeenschappen in ons land aan tafel moeten gaan zitten" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 37). Dat betekent een nieuwe communautaire onderhandelingsronde dus. De voorstellen inzake bescherming van het leefmilieu komen neer op overheidsregulering via indirecte fiscaliteit en via het wettelijk inschrijven van ecologische rechten en doelstellingen (*Tweede Burgermanifest*, blz. 52). De sociale zekerheid moet worden uitgezuiverd via "een grotere concrete solidariteit met de zwakkeren en het opleggen van een grotere persoonlijke verantwoordelijkheid aan de sterkste medeburgers" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 58) - bemerk de mooie - en klassieke liberalistische - paradox in de laatste zin: "ik beveel u vrij te zijn". De voorstellen inzake migranten, de zgn. "inburgering", zijn een kopie van bepaalde versies van het "integratiebeleid" dat door Paula D'Hondt ontwikkeld is (*Tweede Burgermanifest*, blz. 67-69). Het klinkt allemaal heel bekend in de oren, alleen is het verpakt in een retoriek van vernieuwing.

Vernieuwing en herhaling

Als we dat alles nu even samenvatten komen

we tot een nogal vervelende vaststelling. Blijkbaar volstaat het in onze politieke cultuur iets 'vernieuwing' te noemen om het als vernieuwing verkocht te krijgen. Het woord 'vernieuwing' heeft blijkbaar een mystieke kracht, die beklemtoond en versterkt wordt door het herhaaldelijke gebruik ervan. Net als andere termen als 'democratie', 'vrijheid', 'voortgang' en 'vrede', is 'vernieuwing' als woord voldoende. De realiteit achter het woord, de processen die het woord moeten dekken, zijn bijkomstig of worden door de aantrekkingskracht van het woord zelf verdrongen. Wie echter doorheen de oppervlakte van Verhofstadts exposé boort, vindt heel weinig nieuwe substantie. De vernieuwing is stilistisch en niet essentieel. De vernieuwing van Verhofstadt verwijst als term enkel naar zichzelf, niet naar een of andere grondig nieuwe visie op de politiek of op de samenleving. De retorische trucjes waarin de status-quo verpakt wordt - de 'naturalisering' van het liberalisme als deel van de menselijke aard, het voorstellen van zijn standpunten als niet-ideologisch, het scheppen van zwart-wit-tegenstellingen tussen gekarikaturiseerde versies van 'politiek' - zijn even doorzichtig als ze efficiënt zijn. Dat is zeer verontrustend.

Verhofstadt en de multiculturele samenleving

Aangezien Verhofstadt de problemen tussen de diverse bevolkingsgroepen en de veiligheid in de steden tot de echte verzuchtingen van de 'burger' rekent, spendeert hij een heel hoofdstuk aan het schetsen van zijn visie op de multiculturele samenleving (*Tweede Burgermanifest*, blz. 61-69). Verhofstadt zet direct de toon: samenleven met migranten is het lot van "wie minder geluk had". Zij die slaagden in het leven verlieten de steden. De sukkelaars bleven achter "omgeven door vreemdelingen die we migranten zijn gaan noemen" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 62). Dit hoogstaand sociologisch schrijfsel wordt vervolgd: "In zo'n wereld overleven, vergt een sterk bewustzijn, een diep besef van de eigen identiteit. En velen bezitten die niet" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 62). Daarmee is racisme meteen verklaard. In tegenstelling tot de duidelijkheid en de klare taal die Verhofstadt elders biedt, spen-

deert hij ruim twee bladzijden aan weifelingen over hoe complex en dilemmatisch het vraagstuk van racisme en migranten wel is. Wel reduceert hij het complexe vraagstuk tot zijn simpelste vorm: ofwel zegt men dat vreemdelingen niet kunnen, ofwel aanvaardt men ze klakkeloos. Gelukkig is er een "derde weg... de moeilijke, aarts-moeilijke weg van de 'inburgering'" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 64). Die weg bestaat erin dat vreemdelingen aanvaard worden, op voorwaarde dat ze "de bij ons geldende levenswijze en waarden" aanvaarden en overnemen. Dat is een perfecte echo van het overheidsbeleid, maar alweer met een andere retoriek overgoten, én met een andere naam: niet "inpassing" of "integratie" zoals Paula D'Hondt zei, maar "inburgering". Dat is goed gevonden, maar buiten de andere naam is er niet het minste verschil tussen beide visies.

Verhofstadt ziet, in tegenstrijd met alle statistieken, bij ons "overwegend islamitische migranten". Dat laat hem toe de cruciale vraag, die de rest van het hoofdstuk zal domineren, als volgt te formuleren: "De vraag is of de islam in overeenstemming te brengen is met de liberale democratie en de vrijheid, de verdraagzaamheid, de verscheidenheid en het tegensprekelijke debat zonder dewelke geen open samenleving mogelijk is" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 64). Dat wordt uiteraard een 'turkey shoot': door de idealisering van onze eigen samenleving wordt een stereotype voorstelling van de islam een gemakkelijk doelwit van kritiek en kan Verhofstadt tot krachtige, afwijzende uitspraken komen. Eerst passeert het geval Rushdie de revue. Het door de Ayatollah uitgesproken vonnis is "het ultieme bewijs van de onmogelijkheid van de islam zich in te passen in onze samenleving" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 65). Het toont bovendien het intolerante en totalitaire wezen van die godsdienst aan. Dan geeft Verhofstadt een overzicht van "voorvallen, waarbij we zonder enige weerstand te bieden telkens opnieuw zwichten voor dat fundamentalisme waardoor de inburgering van de migranten steeds problematischer wordt". (Even tussendoor: is de 'inburgering' dus al begonnen, maar wordt ze vertraagd of bemoeilijkt door het fundamentalisme? Of is zelfs het voor-

uitzicht van inburgering nu problematisch omwille van het fundamentalisme? Dat valt uit de tekst niet op te maken). Het overzicht behelst: (1) betogingen tegen Rushdie, waarbij tot moord werd opgeroepen, (2) de moord op het hoofd van de moskee te Brussel, waarvoor Verhofstadt een verklaring heeft: een té gematigde houding tegenover Khomeini's fatwa, (3) de sluieraffaires in de scholen, waarbij "voor het eerst sinds zeer lang het beginsel van de levensbeschouwelijke neutraliteit" - cruciaal in ons openbaar onderwijs - doorbroken werd (*Tweede Burgermanifest*, blz. 66), (4) migrantenrellen die de overheid in diverse Europese landen ertoe brachten vreemdelingen bij de politie aan te werven (wat dat met de islam te maken heeft is onduidelijk, maar Verhofstadt veegt veiligheidsproblemen en migrantenproblemen nu eenmaal op een hoopje), (5) de moslimgroepering in Groot-Brittannië die een eigen parlement en rechtspraak wou oprichten.

Uit dat alles moet volgens Verhofstadt blijken dat de islam meer is dan een religie, het is een "maatschappijdoctrine" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 66). Voor het religieuze aspect moeten wij (toleranten, democraten, ...) uiteraard alle respect opbrengen, maar wanneer de islam "de staat en de samenleving wil ordenen... wordt de grens van de verdraagzaamheid overschreden". Immers, tolerantie kan nooit zover gaan dat ze tegen zichzelf keert; een klassieke conservatieve slogan die, net als alle andere hier geciteerde argumenten, behoort tot het rechtse discours over het migrantenvraagstuk. De intertekstuele verbanden tussen deze passages en teksten van bijvoorbeeld Koen Elst, Peter De Roover en andere niet echt migrantvriendelijke figuren zijn overigens treffend.

Hier lijkt Verhofstadts kruis verschoten. Hij komt niet verder dan de stelling dat moslims onze waarden moeten aanvaarden: ze moeten de weg van de inburgering bewandelen (*Tweede Burgermanifest*, blz. 67). Zonder verdere commentaar wordt hierbij gezegd dat inburgering de oplossing is voor zowel het rechts extremisme als de linkse naïviteit. Toch is er een obstakel: de islamstaten (?) zelf zijn niet echt toonbeelden van burgerdemocratie, en ze hebben bovendien weinig kritische intellectuelen. De vraag blijft dan

ook open: welke samenleving moeten onze migranten loyaal zijn? (*Tweede Burgermanifest*, blz. 67). Desondanks formuleert Verhofstadt "concrete acties": diegene namelijk, die door het Koninklijk Commissariaat van Paula D'Hondt werden voorgesteld. Vervolgens wordt het klassieke brugje gemaakt naar illegalen (als de bliksem terug!) en asielzoekers (blijven als het echte zijn), en dan eindigt het betoog met een pleidooi voor de ontwikkeling van liberale markteconomieën en 'burgerdemocratieën' in de emigratielanden. Enkel wanneer de liberale democratie en de vrije markt zich ook in die landen nestelen en er daarvoor ook ginds een grote welvaart voor alle 'burgers' ontstaat, zullen de immigratiestromen opdrogen.

De uiteenzetting in dit hoofdstuk is van een zodanig beschamend niveau dat het eigenlijk weinig commentaar behoeft. De samenvatting van Verhofstadts argumentarium zou voor zich moeten spreken. Toch drie kleine opmerkingen. Ten eerste: als de islam een staatsdoctrine is, zou de democratisch ingestelde Verhofstadt er dan graten in zien indien moslims zich in een politieke partij zouden groeperen, die haar theocratische staatsideaal politiek zou uiten? Hoe zou hij dit kunnen afkeuren, wanneer hij het bestaan van 'anti-politieke' partijen zoals het Vlaams Blok en Rossem wel betreurt maar niet omwikkelt met de krachtige afwijzende retoriek die hij voor moslims reserveert? Ten tweede, elders in het *Tweede Burgermanifest* stelt Verhofstadt met nadruk: "de beleving van ethische waarden is dus een strikt persoonlijke zaak, die de overheid in de ene noch in de andere richting mag sturen" (blz. 71). Hierop is de ethische beleving van moslims dus kennelijk een uitzondering. De ethiek van de islam is een staatszaak. Ten derde: het blijft me bevreemden hoe de islam in tegenstrijd kan zijn met de liberale democratie en vrijheid, gegeven Verhofstadts eigen stelling dat die dingen universeel zijn en tot de algemeen menselijke natuur behoren. Volgens zijn eigen theorie zijn moslims diep in zichzelf ook eigenlijk liberalen, en hoeft de vraag dus niet in die termen gesteld te worden. Per definitie is iedereen in overeenstemming met de liberale democratie en vrijheid. Dit doet dan echter de vraag rijzen hoe het

komt dat de moslims, die eigenlijk liberalen zijn, het juk van de islam - een doctrine die in strijd is met het liberalisme - niet afwerpen en hun bevrijding tegemoet lopen. Met andere woorden: de wet van de vrijheid, die zo mooi leek op te gaan tijdens de val van de Sovjetunie, lijkt niet te gelden voor de islam. Ofwel zijn moslims een andere mensesoort, ofwel is Verhofstadts theorie fout. Ik gok op het laatste.

De vrije markt en de derde wereld

De aandacht van Verhofstadt gaat in de eerste plaats naar het eigen land. Dat is bekend. Verhofstadt heeft dan ook bitter weinig te vertellen over de derde wereld, maar wat hij vertelt, kan tellen. Hij gelooft onvoorwaardelijk in de vrije markt, dat "nooit geëvenaarde democratische mechanisme, waarin eenvoudige of zelfs plechtige regels over de waardigheid van alle mensen volstaan om tot een directe, doeltreffende sociale politiek te komen... Op de spontane markt bestaan alleen aanbieders en liefhebbers, niemand is ergens toe gedwongen. Op de markt is geen plaats voor macht" (*Eerste Burgermanifest*, blz. 41-42). Ga dat maar eens verkopen in de derde wereld, met verwijzing naar de GATT-akkoorden. Maar we gaan verder met de lofzang: "De vrije economie...is een bron van welvaart. Ze eerbiedigt het simpele en universele menselijke verlangen naar emancipatie van zichzelf en van zijn kroost" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 48). Hoe we ons dat laatste moeten voorstellen is niet duidelijk. Duidelijk is echter dat de vrije markt niet enkel een bron is van welvaart, maar voor velen ook een bron van armoede. Dat wordt verduidelijkt in de volgende frase: "De concurrentie dwingt er bovendien toe dat slechts dat geproduceerd wordt waaraan in de samenleving behoefte bestaat. Wie deze wet van vraag en aanbod verwerpt of wie niet efficiënt produceert, verdwijnt uit de markt", zoals de meeste derde wereldlanden. We lezen hier een klassieke ontkenning van de machtsfactor in de internationale economie: de markt is een transcendente geest, een onafhankelijk wezen dat niemand ooit kan beteugelen of sturen. Het is alweer een voorbeeld van 'naturalisering' van een fenomeen: de vrije markt kan geen machtsinstrument op zichzelf zijn. Het

heeft evenmin een politieke dimensie. De vrije markt is neutraal, niet ideologisch, gewoon objectief het beste voor iedereen.

Voor derde wereld-landen is de zaak dan eigenlijk ook eenvoudig: ontwikkeling komt er wanneer zij zich inschakelen in het internationale vrije marktsysteem, "zoals uit de spectaculaire opgang van een aantal Zuidoostaziatische en Latijnsamerikaanse landen blijkt" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 69). Dat was uiteraard te verwachten: de derde wereld-landen moeten zich spiegelen aan Maleisië, Thailand en andere nieuw geïndustrialiseerde landen, die in Verhofstadts universum wellicht zonder uitzondering paradijzen zijn voor de gewone man, waar het goed is om leven en waar werken een lust en een verrijking is. De verantwoordelijkheid voor succes of mislukking wordt hiermee volledig bij de derde wereld-landen zelf gelegd. Wanneer derde wereld-landen in de put zitten, is dat dus grotendeels hun eigen schuld: al te vaak waren ze de planeconomieën genegen en waren hun regimes totalitair. Hulp bieden aan dit soort regimes heeft dus weinig zin: "de vraag moet zelfs gesteld worden of we in de toekomst het verlenen van hulp of van economische en technologische bijstand niet moeten laten afhangen van de bereidheid van de betrokken regimes eindelijk de stap te zetten die reeds door meer dan de helft van de wereld werd gezet, namelijk de stap naar de democratie en de vrije economie". De Wereldbank en het IMF zijn daar al jaren mee bezig, dus de vraag hoeft eigenlijk niet meer gesteld te worden. Onvoorwaardelijke hulp is uit den boze omdat economisch succes de eigen verantwoordelijkheid is van soeverein acterende regeringen in de derde wereld. Immers, we moeten begrijpen dat het "onmogelijk is om met één vijfde van de wereldbevolking de taart te bakken waarvan de hele planeet moet eten" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 69). Ofwel: het moet maar eens gedaan zijn met dat gebedel om voedsel, we werken ons nu al te pletter voor de rest van de wereld die van ons zweet profiteert.

De totale onverschilligheid

Dat trieste dieptepunt in de *Burgermanifesten* geeft zeer goed aan welke houding Verhofstadt

aanneemt ten opzichte van ontwikkelingslanden. *He couldn't care less*. De liberale landen doen het goed, de andere niet. De arme landen moeten maar liberaal worden, dan worden ze minder arm. En liefst nog snel ook, want de knip gaat op onze geldbeugel. Hier wordt een illusie geschapen: die van de eigen wil voor derde wereld-regimes. Verhofstadt stelt het voor alsof ontwikkelingslanden nog steeds potentieel evenwaardige partners zijn in de wereldeconomie, die hun slagen of mislukken aan hun eigen beslissingen te wijten hebben. De hoeveelheid problemen die ze kennen is omgekeerd evenredig met de mate waarin zij een vrije markt-economie hebben. Meer liberalisme zou bijvoorbeeld ook een goeie zaak zijn voor het leefmilieu in de derde wereld: "de door de vrije economie geboden vooruitgang is uiteindelijk ook het enige middel dat de ecologische uitputting in de ontwikkelingslanden kan beëindigen. Door die materiële vooruitgang zullen zij niet langer meer genoodzaakt zijn hun eigen natuurlijke rijkdommen uit te putten" (*Tweede Burgermanifest*, blz. 53). Vanwaar moet die "materiële vooruitgang" dan komen? Is de uitputting van de natuurlijke rijkdommen niet het gevolg van een streven naar materiële vooruitgang, of beter, het vertragen van de materiële achteruitgang?

Besluit

Vertelt Verhofstadt leugens? Misschien niet, maar hij scheidt zeker mythes. Over een aantal dingen heeft hij heel weinig te vertellen. Zijn horizon buiten Vlaanderen is zeer beperkt en lijdt aan atrofie. Het interesseert hem ook niet echt. Hetgeen hij over onze eigen politieke cultuur schrijft, is vaak terecht. Er loopt veel fout, en de diagnoses zijn soms accuraat. Maar zijn eigen alternatief is een handig verpakte status-quo. Er is niets nieuw aan de 'burgerdemocratie', enkel de retoriek. De retoriek symboliseert de hele idee: eenvoudig, anti-ideologisch (hoewel het uiteraard een ideologische tekst betreft), terzake, recht voor de raap.

Er zijn nog heel wat bevreemdende aspecten aan de *Burgermanifesten*. Hoe komt Verhofstadt aan de verbluffende kennis over de ware verzueringen van de 'burger' wanneer de politieke

klasse zo van die 'burger' vervreemd is? Of zijn de wil om te vernieuwen en het besef dat er vernieuwing nodig is voldoende om plots aan de kant van de 'burger' te belanden? Verhofstadt koloniseert hier de stem van de 'burger', een welbekende retorische truc waarvan het patent in de vaderlandse geschiedenis bij Paul Van den Boeynants ligt. En hoe komt Verhofstadt pas op al die vernieuwende ideeën na jaren regeringsverantwoordelijkheid te hebben gedragen? Hoe komt het dat zijn liberaal beleid van toen geen wezenlijke kentering in de samenleving heeft teweeggebracht? Hij suggereert dat dat te wijten is aan de CVP, die er een specialiteit van maakt "de coalitiepartner zijn identiteit te doen verliezen". Maar als dit zo is, welke garantie bieden de *Burgermanifesten* dat dit ook de volgende keer niet zo zal zijn?

Even belangrijk als wat er gezegd wordt, is datgene wat verzwegen wordt. In de *Burgermanifesten* lezen we ten overvloede dat de vette staat moet afslanken en dat de staat moet vervangen worden door 'regering', 'gestion' in het Frans. Die ontvetting strekt zich ook uit naar alle met de staat gelieerde organen: vakbonden, ziekenfondsen, parastatalen, organisaties. De economische taak van de regering moet overgenomen worden door de privé-sector. Belangenvermen-

ging geldt blijkbaar enkel tussen staat en met de staat gelieerde zuilen, niet tussen staat en privé-sector. De liberale mandatarissen mogen niet in parastatalen of overheidsbedrijven zetelen, maar beheersmandaten in privé-instellingen vormen geen bezwaar. Het liberale verwijt dat de staat te veel ondernemertje wil spelen, dreigt zich hier om te keren: de ondernemers kunnen staat gaan spelen. Aangezien zij 'vrij' handelen en denken behoren zij tot het 'burgerdom' en lopen hun belangen gelijk met die van de individuele 'burger'. Dat hierbij het begrip 'burger' weeral ingekrompen wordt, en iedereen uitsluit die niét helemaal vrij over zijn eigen lot kan beslissen - bejaarden, werklozen, gehandicapten - is iets wat Verhofstadt wellicht zal ontkennen. Men hoeft slechts de teksten grondig te lezen om dit in te zien. De expliciete ontkenning van de factor macht in zijn beschrijving van de vrije markt-economie, het subtiel vergeten dat concurrentie naast een glorieuze winnaar ook steeds een verliezer vereist, en het wegdenken van het feit dat winnaars en verliezers in onze samenleving ook vrij stabiele sociologische profielen vertonen; dat alles maakt van de *Burgermanifesten* een mythisch verhaal dat niet noodzakelijk een leugen is, maar ook geen waarheid kan zijn.